

BORZSÁK ISTVÁN

FABIUS PICTOR
ÉS A NAGY SÁNDOR-HAGYOMÁNY

STEPHANO HAHN
SEPTUAGENARIO D. D. D.

A klasszikus filológusok Hahn István egyik legbravúrosabb teljesítményeként tartják számon annak kimutatását, hogy a késői Appianos a második pún háborúról szóló könyvét Fabius Pictor — az események résztvevője és a római annalsztika archégetése — nyomán írta meg.¹ Erről a könyvről közös diákoskodásunk éveiben egészen mást tanultunk: «In der Geschichte des Hannibalskrieges herrscht eine wüste, verlogene Annalistik; nur selten von besserer Tradition durchsetzt.»² Hahn István méltányosabb Appianos- (és Fabius Pictor-) megítélését a legutóbbi évtizedek kutatásainak ismeretében³ helytállóan fogadhatjuk el. Ha most a jeles évforduló alkalmából visszatérünk a Fabius Pictor-kérdésre, nem vitázni akarunk Appianos legjobb szakértőjével, hanem örömmel és szeretettel tekintünk vissza hosszú, zavartalan együttműködésünkre, a baráti kezdeményezésnek baráti viszonzására. A mostani megjegyzések is a bevált együttműködést dokumentálják.

A régi barát előre tudja, milyen alapon merészelek hozzászólni az «Appianos és Hannibal»-kérdéshez: természetesen a Nagy Sándor-hagyomány alapján. Gondoljuk csak meg: a második pún háború kitörésekor már több mint száz esztendő telt el a makedón világhódító halála óta, és a király alakja körül már korábban megindult legendaképződés folyamata hovatovább Egyiptomon és a nyugati görögökre is megfigyelhető. Ha pedig — mint több dolgozatban⁴ kimutattuk, — Nagy Sándor híre a III. század folyamán Karthágóban és Italiában egyaránt elterjedt, és a nagy király vonásait nemcsak Scipio, hanem Hannibal historiográfiai ábrázolásaiban is felfedezhetjük, akkor eleve kizártnak kell tekintenünk azt, hogy a görög ügyekben — a görög iro-

¹ Hahn István: Appian und Hannibal. Acta Ant. Hung. 20 (1972) 95 skk., összegezés a 119 skk. lapokon: Der quellenkritische Wert der *Annibaike*.

² A. Rosenberg: Einl. und Quellenkunde zur röm. Geschichte. Berlin 1921, 205.

³ A legfontosabb irodalom felsorolását l. Hahn I. két jegyzetében: 95,1 és 106,28, vagy Dieter Timpe nélkülözhetetlen tanulmányában: Fabius Pictor und die Anfänge der röm. Historiographie. (Aufstieg und Niedergang der röm. Welt, I 2; Berlin — New York 1972.) 928 skk., különösen a 930,5. jegyzetben. További eligazításul; A. Momigliano: Linee per una valutazione di Fabio Pittore. Rendic. Accad. Linc. 15 (1960) 310 skk.; A. Alföldi: Early Rome and the Latins. Ann Arbor — London 1963, 123 skk.; G. Perl: Der Anfang der röm. Geschichtsschr. Forsch. und Fortsch. 38 (1964) 185 skk. és 213 skk.

⁴ Vö.: A Nagy Sándor-vulgata és Livius. Ant. Tan. 27 (1980) 58 skk.; A Nagy Sándor-hagyomány terminológiájához. uo. 193 skk.; Die Punica des Silius Italicus und die Alexander-Überlieferung. A «Romanitas — Christianitas. Untersuchungen zur Gesch. und Lit. der röm. Kaiserzeit» c. Joh. Straub-émlékkönyvben (Berlin — New York 1982), 164 skk.; Alexander d. Gr. als Muster taciteischer Heldendarstellung. Gymn. 89 (1982) 37 skk.

dalomban is — járatos Fabius Pictor görög nyelvű történeti műve érintetlen maradhatott volna az egykorú (i. e. 200 körüli) hellénisztikus történetírás kívánalmaitól és konvencióitól, beleértve a Nagy Sándor hódításai nyomán kifejlődött «tragikus» vagy «regényes» történetírói gyakorlatot is.⁵ «Fabius (művének) első részében a hellénisztikus elbeszélő technikát mindig számon tartották» — olvassuk a kérdés egyik friss feldolgozójának eligazításában.⁶ Hát a folytatásban? — kérdezzük. Fabius Pictorral kapcsolatban persze nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a római historiográfia kezdeményezőjének tulajdonképpen egyetlen mondatát sem ismerjük eredeti formájában, csak úgy, ahogy későbbi felhasználói idézték, — az egész mű rekonstruálási nehézségeiről nem is beszélve.

Tekintettel a Fabius Pictor-töredékek szűkösségére, valamint a számba jövő appianosi könyvek (*Annibaiké, Ibériké, Libyké*) forráskérdéseinek bonyolultságára, eddigi vizsgálódásaink módszerétől, a Nagy Sándor-hagyományban refrénszerűen vissza-visszatérő sajátos kifejezések (*πόθος — cupido, ἄβητος — εἴπορος, aperire, peragrare, labores et pericula* stb.) azonosításával járó lehetőségektől ebben az esetben nem várhatunk azonnali, könnyű és biztos eredményt. Feltevésünk bizonyításában mindenesetre ebből indulunk ki.

Feltűnő, hogy a Nagy Sándor-hagyomány legismertebb motívuma — *πόθος ἔλαβεν αὐτόν*... — a felsorolt könyvekben *így* nem fordul elő. Persze a karthagóiak is *vágyakoztak* egész Ibériára (Ann. 2,5 *ἐπιθυμία πάσης Ἰβηρίας*), és Hannibal ugyanúgy «nagyon vágyott» a Róma elleni hadjáratától remélt dicsőségre (Ib. 9,20 *μάλιστα ἐπεθύμει*), mint Scipio az afrikai hadműveletek megkezdésére (29,115 *μάλιστα ἐπιθυμῶν*).

Hasonlóképpen csak szinte mellékesen utal Appianos az alpesi átkelésnek különben annyiszor és oly rikító színekkel ecsetelt megpróbáltatásaira, az átvezető út (Ann. 4,15 *δίοδος*) hiányára, a feljutás (*ἄνοδος*) nehézségeire; Hannibal mégis felhagott a félelmetes hegyekre (uo.): *ἐπέβαινε κἀκεῖνοις ὑπὸ τόλμης, κακοπαθῶν χιόνος τε πολλῆς οὄσης καὶ κρύου*. Egyetlen mondat szól a vállalkozás részleteiről: erdők kivágásáról, az ecetes fahammal megrepszett sziklákon át járható út töréséről. Ebből a rövid leírásból nemcsak a mitikus «hegyvágó» hősök csákányának (*σφῆραι σιδηραῖ*)⁷ említése érdemel figyelmet, hanem a Hannibal jellemzéseiből különben hiányzó vakmerőségé (*τόλμη*) is, amely annál következetesebben kíséri Alexandrost egész pályáján. A Nagy Sándor-regény emlékezetes⁸ helyének (p. 136,7 sq. Kroll: *ἄξιον τῆς τόλμης*) pontos párhuzamát találjuk Scipióval kapcsolatban (Ib. 17,69 *ἠρέθην στρατηγός... ὡς πράξων τι τῆς εὐτολμίας ἄξιον*). Az inkább megrovólag emlegetett *τόλμη* *ροζιτίβ* visszhangját észleljük Scipio vakmerő afrikai vállalkozásának, az éjszakai rajtaütésnek leírásában (Lib. 19,78 *τόλμη καὶ εὐτυχία προύχομεν*); a hadvezér áldozatot mutat be *Τόλμη καὶ φόβω* (21,81;⁹ *α τόλμη* jutalma: 23,93). Persze már korábban is Nagy Sándorra emlékeztető »vakme-

⁵ Vö. korábbi kísérletünkkel: *Spectaculum*. A «tragikus» történetírás egy motívuma Liviusnál és Tacitusnál. MTA I. OK 28 (1973) 345 skk. (részletes irodalommal).

⁶ *D. Timpe*: i. h. 944,42; vö. *Ed. Schwartz*: RE «Diokles» 797 sk.; *F. W. Walbank*: Polybius, Philinus and the First Punic War. *Class. Quart.* 39 (1945) 1 skk.; *A. Alföldi*: i. m. 147 skk.

⁷ Vö. *B. I.*: Semiramis in Zentralasien. *Acta Ant. Hung.* 24 (1976) 60 skk.; Semiramis kertjeitől a Csörsz árkáig. MTA I. OK 30 (1978) 427 skk.

⁸ L. a Straub-émlékkönyvben közölt tanulmány bevezető (164,1) jegyzetét.

⁹ Ezzel kapcsolatban l. *L. Deubner*: *Röm. Mitt.* 27 (1902) 253 skk.

rősséggel és szerencsével» (Ib. 23,88) vette be Új-Karthago várát, de azért merészségét eleinte a legtöbben könnyelműségnek magyarázták és csak páratlan sikereinek láttán ismerték el, hogy az ifjonti *κοιφολογία*-t tettek hitelesítették (Ib. 38,155).

Hannibal további útja úgy él a későbbi korok tudatában, amint Livius megírta, aki a pun seregek a Pón való fantasztikus átkeléséről — a folyó sodrását feltartóztató elefántokról — szólván (XXI 47,4) Coelius Antipaterre hivatkozik. Ennek a különös stratégiájának historiográfiai előzményére már fény derült.¹⁰ Appianus csak közönséges hírdetésről ír (5,21 *τὸν ποταμὸν . . . ζεύξας ἐπέρα*), ami azonban így is jócskán öregbítette Hannibal hadvezéri hírért az itáliai kelták körében. Ez annyit jelent, hogy Appianosnál az eredeti, hiteles változatot találjuk, amelynek «szenzációs» fokozásával — alkalmasint Silénos nyomán — Coelius Antipater «gazdagította» a második pun háború historiográfiáját, — mint annyi egyébvel.

Szerepel viszont Appianosnál (Ann. 14,60—65, vö. Ib. 5,19—21) a szakirodalomban ún. «Ochsenlist»,¹¹ vagyis az a hírhedt hadicsel, amelynek alkalmazásával Hannibal a különben járhatatlan (14,59 *ἀπόκρημα καὶ δύσβατα*) hegyek közül kivágta magát a *Cunctator* Fabius Maximus kelepcejéből és szabaddá tette az utat Cannae felé. Nyilván regényes-mesés kitalálásról lévén szó, amely a Nagy Sándor-hagyományban is szerepel (II 23,2 van Thiel), csak abban kell döntenünk, hogy Appianus *későbbi* forrásokból illesztette-e kontextusába, vagy már a korai annalistánál olvasta. Ha olvashatta, akkor Fabius Pictor ebben az esetben miért vette igénybe ezt a *rokon* (Plut., Fab. Max. 18,3) *Cunctator ellenében* — halogató stratégiájának bírálataként — is értelmezhető fikciót? Ha már a találgatásoknál tartunk, azért, hogy bemutassa: a *helyes* stratégia eredményességét csak holmi «pun hadicsel» (Polyb. III 78,1 *Φοινικικὸν στρατήγημα*) hátráltathatta átmenetileg, de Hannibal csak *ἐξ ἀέλιπτον*¹² úszta meg (Ann. 15,66); Fabius Maximus továbbra is kitarított hadvezérei elgondolása mellett (16,67), és ennek köszönhető, hogy 217 telén — tehát Cannae előtt! — már Róma került fölénybe (16,69 *τὰ Ρωμαίων ἐπικινδύστερα καὶ ἐνθαροσέστερα ἦν*), Hannibal pedig hiába várta az erősítést szülővárosától, csak gúnyos visszautasításban volt része (16,71).

Jellemző a korai annalistáknak Cicerótól (De or. II 12,53—54 *non exornatores rerum, sed tantummodo narratores*) megrótt «művésziatlenségére», hogy Cannae előtt a szokványos hadvezérei antilogia *elmarad*, ill. egészen rövid témavázlatra szorítkozik (21,92, ugyanígy Zama előtt: Lib. 42,178 sk.). Annál sűrűbben olvasunk a csata leírásában a Nagy Sándor-hagyományból ismerős *πόνος*-ról (21,93 *πόνος τε καὶ πόνος ἦν πολὺς*, 97 *ἐν τοσῶδε πόνῳ*, 22,102 *πονουμένοις ὑπὸ τῶν ἐναντίων*). De tizennégy esztendő *hiábavaló* fáradozásai végül mégis Hannibalt kényszerít visszavonulásra Italiából (54,225 *ἐν πόνοις ἀπρότοις*, vö. Ib. 3,10; 21,82; 23,92; 34,137). A hagyományos *labores et pericula* szókapcsolat legközelebbi párhuzama Ib. 25,99 *ἦν* (sc. *Scipio ad Carmonam*) *ἐν ἀγῶνι καὶ πόνῳ δυσχερεῖ*, Lib. 42,180 *τὸν δὲ κίνδυνον τοῦ παρόντος ἀγῶνος . . . καὶ ἀνάπαντα πόνων*.

¹⁰ Vö.: Ant. Tan. 27 (1980) 62 skk. és 143; ennek nyomán: W. Rutz: Alexanders Tigris-Übergang bei Curt. Ruf. Würzb. Jahrb. 7 (1981) 177 skk.

¹¹ Vö.: Ant. Tan. 27 (1980) 65.

¹² Vö. Liv. II 35,1 *quae ex insperato fortuna dederit*; III 26,5 *nilil tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit*. A *paradoxon* stb. szerepéről a hellénisztikus történetírásban l. alább.

Hahn István — kiindulásul szolgáló tanulmányának összegezésében (119) — megállapította, hogy az *Annibaiké*-n kívül, amelynek legnagyobb része Fabius Pictorból van véve, az *Ibériké* elejének tekintélyes hányada («etwa von 4,15 bis 13,52, wo auch grosse Teile der Erzählung fast wörtlich mit der *Ann. laufen*») fabiusi eredetűnek tekinthető, míg az *Ibériké* középső részének («etwa bis 38,157») forráskérdését függőben hagyta («die Quellenfrage des mittleren Teiles . . . möge für jetzt auf sich beruhen»), mellesleg (119,74) azonban megjegyezte, hogy itt «hiányoznak a Fabiusra jellemző vonások». Nos: Saguntum elfoglalásának jellegzetesen «tragikus» ábrázolása (Ib. 12,46—) valóban elválaszthatatlan a «*Hannibal ante portas*»-hangulat (Ann. 39,166) vagy a bruttiumi öldöklés megjelenítésétől (Ann. 58,246 *σφαγή τε ποικίλη και γυναικῶν ὄβρις και παρθένων ἀπαγωγαί και πάντα, ὅσα ἐν πόλεσιν ἐλωχναίαις ἐγίνοντο*), de az *Ibériké* függőben hagyott részében is bőségesen találunk nem általában «hellénisztikus» jellegű, hanem félreismerhetetlenül nagysándori fejezeteket. Pleyen pl. Új-Karthago elfoglalásának¹³ akárhány részlete (vö. Liv. XXVI 42—45): Scipio elsőnek ragad létrát és maga ad példát az ostromlónak (22,84); elsőnek «ugrik be» (86 *εἰσεπήδησε*),¹⁴ «vakmerőségével és szerencsével», isteni segítséggel (23,88) foglalja el a várost. Aki külsőséges motívumvadászatkán érezné eljárásunkat, hasonlítsa össze a legbátrabbak megjutalmazását (23,91 *ἀριστεία δ' ἐδίδου τῷ μὲν ἐς τὸ τεῖχος ἀναβάντι πρῶτω μέγιστα, τῷ δ' ἐξῆς τὰ ἡμίσεα τούτων κτλ.*) azzal a módszerrel, ahogy Alexandros serkenti katonáit a megvívhatatlan sziklavár előtt (Curt. Ruf. VII 11, 12): «*Praemium erit ei, qui primus occupaverit verticem, talenta X; uno minus accipiet, qui proximus ei venerit, eademque ad X homines servabitur portio*» (= *proportio*, Appianosnál: *και τοῖς ἄλλοις κατὰ λόγον*).

Appianos szövege nem vezethető vissza teljes egészében Fabius Pictorra (biztosan betoldás pl. Scipio capitoliumi látogatásainak stb. emlegetése: 23,88 sk.); az «isteni» küldetés megjátszásának itt olvasható ábrázolásában (pl. 19,73 *ὑπεκρίνατο πάντα ποιῆν πειθόμενος θεῶν, 26,101 τὸ βλέμμα και τὸ σχῆμα διαθεῖς . . . ὥσπερ ἐνθους . . .*) is keveredtek későbbi fikciók, de a hispaniai hadvezér sikereinek előadása mindenesetre hatásos írói teljesítmény, jellegzetesen hellénisztikus *ψυχαγωγία*. Pleyen pl. a carmonai hadműveletek közepette észlelt madárjel leírása (26,102—), — valóságos színi produkció: Scipio a győzelmének szimbólumaként értelmezett madarak röptét követve *συνεκινεῖτο ἐνθέως ὁρῶν και βοῶν*, a sereg pedig vele együtt forgatta a nyakát *δεῦρο κακέϊσε*.¹⁵

Külön tárgyalást igényel a hispaniai zendülés appianosi megörökítése (Ib. 34—36). A beteg fővezér liviusi szónoklatát (XXVIII 26—29) itt is hiába keressük; e helyett a végén a főkolompok kivégzésének részletes leírását

¹³ Vö.: Ant. Tan. 27 (1980) 59 sk.

¹⁴ *Nota bene*: Scipio nem «ugrott be», hanem — miután *καθαλόμενοι τινες* belülről kinyitották a kaput, — *berohant* (*εἰσεπήδησε μετὰ τῆς στρατιᾶς ὁδοῦ*). Csakhogy a *mintakép* (a változatosan kiszínezett hagyomány szerint: Curt. Ruf. IX 5,2; Plut. Alex. 63,2; Arr. VI 9,5—6; Iust. XII 9,5 *in urbem planitiem sine ullo satellite desiluit*) azt tette, és ez még Appianos fogalmazásában is némi zavart okozott.

¹⁵ A jelenet valóban drámai előzményéről (Thuk. VII 71) és annak sallustiusi (Iug. 60), ill. liviusi (I 25) utánezatáról l.: Thukydidéstől Tacitusig. Ant. Tan. 21 (1974) 43 sk. — Scipio «extravagáns taglejtéseinek és érzelmi kitarulkozásának» szemléltetéséül is szolgálhatnak azok a példák, amelyekkel *F. R. D. Goodyear* (Tac. Ann.-kommentárjában, I 261) a Nagy Sándor-utánezó Germanicus theatrális gesztusait magyarázza.

olvassuk (36,146): τοὺς εἰς τὸ μέσον παραχθέντας αἰκισάμενος... ἐκέλευσε τοὺς ἀσθέντας ἀπάντων ἐς τοῦδαφος παττάλοις προσδεθέντας ἀποτιμηθῆναι. Polybios jóval rövidebb (XI 30,3: οἱ μὲν ἀρχηγοὶ τῶν κακῶν αἰκισθέντες εἵλκοντο διὰ μέσων, ἀπηλλαγμένοι τοῦ ζῆν. Livius Polybios nyomában jár, a «csúfságot» azonban — koráak ízlése szerint — elkerüli és a kivégzés módját hagyományosra formálja (XXVIII 29,11): *nudi in medium protrahebantur... deligati ad palum virgisque caesi et securi percussi*. A Polybiosszal egyező folytatás (29,12 *tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites... in verba P. Scipionis iurarunt*) a *kat' exochén* árulók (Béssos, Mettius...) bűnhődésének ijesztő példáira emlékeztet bennünket. Az összefüggések ismeretében¹⁶ meg merjük kockáztatni azt a feltevést, hogy Appianos itt is Fabius Pictort követte, vagyis hogy az első annalista Róma *ktisis*-ének előadásában a hispaniai zendülők sorsának előzményeként az áruló Mettius példátlanul szörnyű lakolására (Liv. I 28,10 sk.) is kitért és azt a «tragikus» történetírás receptje szerint, megdöbbenő módon ecsetelte.

Tudjuk, hogy Fabius Pictor foglalkozott Coriolanus sorsával (örömtelen öregségével: F 14 = Liv. II 40,10–11), de évkönyveinek a *ktisis*-t, majd a kortársként átélt történelmet behatóbban tárgyaló fő-részei között *capitulatim* (Dion. Hal. Ant. Rom. I 6,2 *κεφαλαιωδῶς*)¹⁷ áttekintette a korai köztársaság jelesebb (főleg hadi-) eseményeit is, «unterbrochen von Hinweisen auf römische Vorzüge und Heldentaten» (F 25).¹⁸ A Weissenborn-féle Livius-kommentár bevezetésében (25) közelebbi hivatkozás nélkül olvasható ezzel kapcsolatban az, hogy Fabius Róma alapításának és a királyok korának a későbbi annalistákhoz képest rövid ismertetése után a korai köztársaság történetének áttekintését helyenként «egyes mon dai, eredetileg időtlen események (mint pl. a Cincinnatusról szóló elbeszélés) részletes előadásával szakította meg.»¹⁹

Karl Wilhelm Nitzsch volt az, aki a római annalsztikáról írott könyvében²⁰ egyebek között a Cincinnatus nevéhez fűződő hagyományt Fabius Pictorra vezette vissza. A hellénisztikus történetírás műhelyitkainak nyomozója meglepetéssel konstatálja, hogy a bizony szűkös hagyományt bővítő «paradigmatikus elbeszélések»²¹ feltehetőleg éppen a kezdeményező Fabius Pictor révén jutottak be a korai annalsztikába és váltak a római történelmi tudat hagyományos elemeivé. Ha ez így van, akkor Fabius kezdeményezői teljesítményét a körültekintő Dieter Timpe óvatosságánál bátrabban hangsúlyozhatjuk.

Hahn István a *Libyké*-nek már az első fejezeteiben «majdnem megváltozott Hannibal»-képet észlelt (119). Appianos Hannibal-képe a későbbi könyvekben csakugyan módosult, de írói eljárásának sajátosságai továbbra is a hellénisztikus történetírás rekvizitumait idézik emlékezetünkbe. Sűrűn találkozzunk pl. az *ἐκπληξίς*-szel (Lib. 3,13; 19,77; 21,87; Ann. 5,17; 21,95; 28,

¹⁶ Vö.: A hellénisztikus történetírás műhelyéből. Ant. Tan. 27 (1980) 212 skk.

¹⁷ Vö. D. Timpe: i. m. 948: «κεφαλαιωδῶς» bedeutet eine kurzgefaßte, auf Hauptpunkte reduzierte Darstellung... Keine Partie des fabianischen Geschichtswerkes ist substantiell so wenig faßbar wie diese.»

¹⁸ D. Timpe: i. m. 952.

¹⁹ Így Fr. Münzer is: RE «Fabius Pictor» 1840.

²⁰ K. W. Nitzsch: Die röm. Annalistik von ihren ersten Anfängen bis auf Valerius Antias. Berlin 1873, 103 skk., 109 (és *passim*).

²¹ Fr. Münzer: i. h.

120),²² a Kleitarchosra²³ jellemző *παράδοξον*-nal (Lib. 19, 77) vagy *ἀδόκητον*-nal (uo., vö. Ib. 38,155 *δόξα παράλογος*, Ann. 29,127 ; 38, 162 *παραβόλως* stb.); érdemes felfigyelni (Lib. 13,50—) a Scipio afrikai átkelését Coeliusnál (Liv. XXIX 27) kísérő tengeri vihar,²⁴ valamint a vezéri antilogia (42,180) *ἡδύναρα*; ugyanakkor a regényes Nagy Sándor-hagyomány olyan elemeire, mint amilyen pl. az elfogott karthagói kémek körülvezettetése és bántatlan elbocsátása (39,162), Scipio *aristeia*-ja (43,184), vagy éppenséggel Scipio és Hannibal soha meg nem történt párviadala (44, 187— *ἔρις ἦν τῶν ὄφ' ἐκατέρω καὶ δέος . . . ἀκρίτων τῆς μάχης οὐσίας οἱ στρατηγοὶ τοὺς κάμνοντας ἐλεοῦντες ὤρωμον ἐπ' ἀλλήλους . . .*).²⁵ Még a császárkori szerző szövege is (az imént idézett *ἔρις*, majd 48,209 *τότε πρῶτον ἀλλήλοις ἐς χειρας ἐλθόντων*) árulkodik a Nagy Sándor környezetében nyüzsgő Choirilosok idéetlen *homérizálásáról* (vö. II. I 6): ők voltak azok, akik a kalandosnál kalandosabb monomachiákat (Dareiosszal, Pórosszal . . .) kiszélték, de gondoskodtak még *μάχη παραποτάμιος*-okról is, vö. Curt. Ruf. IX 4,14 *cum amni bellum fuisse crederes*.²⁶

Még néhány szót Fabius Pictor művének időszerű tendenciájáról! «A kortársként átélt idők ábrázolásában Fabius alkalmasint nem tagadta meg Rómához és a Fabius-nemzetséghez való tartozását, pártpolitikai és papi mivoltát» — írta szerzőnkéről annak idején Fr. Münzer.²⁷ Ami a történetíró nemzetségi és pártpolitikai elfogultságát illeti, néhány — jelentős — újabb kutató túlzásaival szemben inkább D. Timpe józan realizmusával értünk egyet: «A korabeli világ közvéleményére vigyázó Fabiusnak nem lehetett a célja belpolitikai ellenfeleinek megrohamozása, hanem csakis az, hogy a római állam fölényét legjobb képviselőiben és irányzataiban ábrázolja.»²⁸ Persze hogy szívesebben és színesebben írt a Fabiusokról, mint politikai ellenfeleiről, de nyilván nem pályázott a Claudiusok, vagy éppen Scipio lejáratására. Ha a mai olvasó a *θεόληπτος*-ként (Ib. 26,104) viselkedő Scipio gesztusait Fabius ábrázolásában itt-ott alapos túlzásnak, vagy éppen színészkedésnek érezné, gondoljon a második pun háború halálos megpróbáltatásaira, az akkori közhangulatra, a *religio* politikai jelentőségére. Amennyire az istenek irányítása szerint jár el mindig Scipio vagy a legtöbb római szereplő, annyira ellentétes ezzel Hannibal minden lépése: Trasumenus után az istenség téríti el Rómától (Ann. 12,49), mint ahogy később — vesztére — Capuába vezeti (40,173 *θεοῦ παράγοντος αὐτὸν αἰεὶ, ὡς καὶ τότε*). Hasdrubal pusztulása a cannae-i katasztrófa isteni jóvátétele (53,224), mint ahogy az istenekre ügyelő Róma is megtorolja Pleminius templomrablását és visszaadja a sértett istennőnek, ami az övé (55, 231). Magna Mater kultuszszobrának Rómába juttatását csodák kísérik (56,235), *καὶ ἡ θεὸς ἔσπετο*.

Utaljunk végül azokra a példákra, amelyekkel Fabius a római szereplők cselekedeteit vagy a helyzetek hasonlóságát a görög olvasóközönség előtt megvilágítja: Scipio úgy bánik Syphaxszal, mint annak idején Kyros a lyd Kroisosszal (Lib. 28,116); Cato az Rómában, mint Démostenés volt Görög-

²² Vö. D. Flach: Tacitus in der Tradition der ant. Geschichtsschr. Göttingen 1973, 24 sk. és *passim*.

²³ Vö. F. Jacoby: RE «Kleitarchos» 646.

²⁴ Vö.: Ant. Tan. 25 (1978) 77 skk. és 27 (1980) 70 sk.

²⁵ Vö. a 4. jegyzetben id. Silius Italicus-tanulmányunkkal, 171 sk.

²⁶ L. még Diod. XVII 97,3; vö. F. Jacoby: RE «Kleitarchos» 642.

²⁷ RE «Fabius» 1840.

²⁸ I. m. 955.

országban (Ib. 39,160); Hannibal úgy siratta meg cannae-i győzelmét, mint Pyrrhos a magáét (Ann. 26,112); a kis Alba úgy tartott ki Róma mellett, mint a perzsák ellen küzdő Athén mellett Plataiai (39,169; a *paradox προθυμία* másik példája Petelia: 29,127).

Igénytelen tallózásunk során talán sikerült a Hahn Istvánnak köszönhető hitelesebb Fabius Pictor-portrét néhány további vonással kiegészíteni és azt az írói teljesítményt, amelyet még Fr. Münzer is²⁹ «részleteiben csak ritkán felismerhetőnek» jellemzett, további részleteiben megragadni (vagy legalábbis sejtetni). Egyetértünk Hermann Strasburgernek azzal a megjegyzésével, hogy «a felületes forráskritika rosszabb, mint a semmilyen»,³⁰ ugyanakkor mi is próbálunk építeni Ed. Schwartz és Felix Jacoby alapvető RE-cikkeire. Egyetértünk azzal is, hogy általában helyesebb és fontosabb valamely névtelen szöveget — ebben az esetben Appianos forrását — «nach seiner literarischen und historischen Typik» besorolni és értékelni, mint bizonytalan szerzőnév erőltetésével zavart kelteni.³¹ A regényes Nagy Sándor-hagyomány repertoárjából *többnek* az azonosítását eleve nem is reméltük, hiszen ez a hagyomány Fabius Pictor idejében még ki sem alakult, illetőleg római meghonosítása csak valamivel később — főleg Coelius Antipater jóvoltából — indult meg. Annyit azonban bizonyosnak vehetünk, hogy a jól tájékozott és *görög* olvasóközönségre tekintő Fabius ennek a meghonosítási folyamatnak tudatosan és eredményesen működő részese, sokban kezdeményezője volt.

²⁹ RE «Fabius» 1841.

³⁰ H. Strasburger: Umblick im Trümmerfeld der griech. Geschichtsschreibung. A «Historiographia antiqua» c. W. Peremans-émlékkönyvben (Leuven 1977), 28.

³¹ Uo. 88. j.